

Łymki, Kaszuby, Ślůnzoki, Wylimowjany

Etniczno myńszość – definićyjne uwagi

Olena Duć-Fajfer

Przijynto we polskim zakůnodawstwje definićyjo norodowyj/etnicznyj myńszośći² ńy uwzglyndńo nojwoźńijszego wyznocńnika przinoleźności do tyj kategoryje, kerym je – jak w jedyn głos padajům znowce myńszośćowj problymatyki – położyńy **wobec wjynkszości**. Myńszość je myńszośćům uo tela, że choća ńy przestowo być tajlům jakijśi cołkości, **zajmuje w ńij podporzůndkowane pozycyjo**. Podporzůndkowańy uoźnoczno brak pońnyj swobody we decydowańu uo prawach, co uobowjůnzujům cołke społeczyństwo. Te prawa (w danym przypadku – prawa, co tykajům śe wszyjskich obywatelůw RP) formułowane sům we zgodze ze kulturowymi wertami grupy, kero důminuje/wjynkszośćowj. Skirz tego ganc zrozumjałym je, iże myńszośći winny mjeć uosobne kulturowe prawa, co wyrůwnowały by w jakijś mjerze jejich ńykorzistno (przy porůwnańu ze inkszymi uobywatelami) prawno pozycyjo. Etniczne myńszośći wyrůńajům śe dyć uosobnům kulturům, tradycyjům (etniczność je to kůmuńikowańy kulturowych růźńic we relacyjach mjyndzy jednotkami a skupinami). Skirz tego do przykłađu polsko godka, zapisano we prawje jak «amtowo godka», ńyma dlo wjelgij czyńści myńszośći rodńo. Tůż coby wyrůwnać prawa wszyjskich uobywatelůw, człůnki myńszośći winne mjeć moźebność posugowańo śe swojimi godkami tyź we publicznyj sferze, co dźwigłoby jejich społeczny sztatus, a tyź korzistać ze noczyńńůw uochrůny i rozwoju – analogicznych do tych, co prisugujům godce, kero důminuje.

Kńif ale definiowańo we polskich prawnych dokůmyntach etnicznyj myńszośći jak grupy uobywatelůw, co «je myńij liczebno uod pozostałj tajle ludności Rzeczypospo-

² Definićyjo bůła sformułowana we Zakůńie ze 6. stycźńa 2005. r. uo norodowych i etnicznych myńszośćach a regjůnalnyj godce a podug ńij formułowane sům inksze prawne dokůmynta, co stosujům śe myńszośći we Polskij Republice.

lityj Polskij» nŷ yno nŷma zgodny ze korekt pokopjynŷm tego ausdruku, nale tyŷ dowo tyndyncyjny rychtŷng myŷlyŷno uo myŷŷzoŷcowych rechtach. Liczebnoŷć nŷ definiuje myŷŷzoŷć, bo znane sŷm cołkoŷći (paŷstwa, społecznoŷći), w kerych myŷŷj liczne grupy majŷm wyjnkszoŷcowo/dŷminacyjno pozycyjo, do przykładu we kolŷŷalnych systymach abo we układŷe chopy–baby. Krŷm tego, jeŷli zaakceptirować liczebnoŷcowy faktŷr, myŷŷzoŷcowe prawa zdowajŷm ŷe nŷ wyrŷwnaŷnym nŷrŷwnoŷći, jako wyniko ze podporzŷndkowaŷno, jyno przywilejym. Skuli tego brak myŷŷzoŷcowych rechtŷw czynsto nŷma widŷzany za forma dyskryminacyje: dŷć jeŷli grupa je myŷŷzo, to tyŷ mo myŷŷze rechty.

Uosobliwje ubezwłŷśnowolŷno myŷŷzoŷći druge spojstrzŷd ŷeŷćuch wypisanych we Zakŷŷne uo myŷŷzoŷcach kryteryjŷw, co je wszyjske muŷi społŷać grupa polskich uobywatelŷw, coby uotrzymać ŷtatus etnicznyj/norodowyj myŷŷzoŷći: «we istotny spusb uodrŷŷno ŷe uod pozostałych uobywatelŷw godkŷm, kulturŷm abo tradycyjŷm». Jeŷli inksze kryterija – podug przyjntego ojropejskiego prawnego ŷtandar-du, co tyko ŷe samouokryŷlyŷno – głoŷzŷm, co myŷŷzoŷć: «dŷŷŷy do uchowaŷno ŷwojj godki, kultury abo tradycyje» (kryterijum 3) i «mo ŷwjedŷmoŷć włoŷnyj historycznyj norodowyj ŷpŷlnoty, je ukerŷnkowano na jeji wyroŷaŷny i uochrŷna» (kryterijum 4), to w tym kryterijum nŷy prziznano bŷłŷo samyj myŷŷzoŷći prawa do uodczuwaŷno i uokryŷłaŷno tyj rŷŷŷnice. Pokozano ja bŷłŷo jak wyznoczŷnik na pozŷr uobjektywny, a po prowdŷe – uznaŷnowy, bo uo tym, eli ta rŷŷŷnica je istotno, abo nŷy, ftoŷi muŷi zadecydować. Jak ŷe uokazuje, decyduje nŷy sama myŷŷzoŷć, yno politikery, co powołujŷm ŷe na uopiŷŷije uod roztŷmajtych ekspertŷw.

Werći ŷe dać tyŷ pozŷr na jedyn kŷŷf myŷlyŷno, co pokazuje ŷe we kryterijum 5: «jeji przodki zamjyszkowali teroŷne terytoryjum Rzeczypospolityj Polskij uod nojmyŷŷj 100 lot». Zapisany uokres nojmyŷŷj 100 lot (trzech pokolyŷŷw) moŷe przyczynać ŷe do pozytywnyj refleksyje, iŷe myŷŷzoŷći sŷm «inkszym wewnyntrznym», zintegrowanym ze polskŷm kulturŷm i majŷm w ŷa ŷwŷj wkłŷd. We tym samym czaŷe uodŷeŷŷny do «teroŷnego terynu», kere przeca nŷy iŷtŷyje uod 100 lot, yno uod nŷycołkich uoŷm-juchdŷeŷŷŷŷuch, pokazuje mityczne, ahistoryczne rozumjŷny graŷŷcŷw RP. Skutkuje to mocŷm decyzyjŷw, co sŷm sprzeczne ze myŷŷzoŷcowŷm pamjŷŷŷcŷm; wpłŷwo tyŷ na to, iŷe myŷŷzoŷći sŷm postrzegane jak przybŷte do Polski ze jakichŷi zewnyntrznym krejŷw, traktuje ŷe je jak «goŷća», kery moŷe «wyŷŷŷ ŷe do ŷwojjego kraju», jeŷli coŷik mu ŷe nŷy widŷi.

To uznaco, iŷe we samyj definicyjŷi, kero je stosowano we polskich prawnych dokŷmyntach, zapisane sŷm ausdruki, kere pŷmijajŷm istota myŷŷzoŷći a podwoŷajŷm połne prawo uobywatelŷw do samouokryŷlyŷno. Mogŷm uŷne wpłŷywać na brak ŷwjedŷmoŷći dyskryminacyje myŷŷzoŷći w samych tych społecznoŷćach, jak i we społecznoŷći, co dŷminuje.

Łymki

Anna Maślana

Łymki to je etniczno myńszość, co uod strzednich wjekůw zaśedłała żymje mjanowane Łymkowynům, to znaczy teryny Ńiskigo Beskidu a schoďno tajla Sundeckigo Beskidu. Na żymjach uod swoich prauojcůw – a we mocnym swjůnzku ś rům – rozwijali bez wjeiki swoja kultura, starali śe uo godka, formowali etniczno śwjedůmość. Zajmowali śe przede wszyjskim rolům a chowańym gowjydzĩ, nale tyż rzymjostym – produkcyjům drzewjannych wyrobůw (ntp. kuchynnych przyborůw, gůntůw), kamjynnych (ntp. blatůw do stołůw, młyńskich kamjyńůw, żaryn), a tyż wytworzańym mażůw i dżegću, drůtowańym a bajstłowańym beszteku. Byli śwjodkami a uczestnikami mocy historycznych wydarzyń, nale gynau te ze 40. lot XX storoczno bez powrotu smjyńůfy życie jejich społeczności.

Po II śwjatowyj wojńe polske kůmuńistyczne władze wyśedlůfy Łymkůw, co zamjyszkowali teryny powojynnyj Polski, ze jejich hajmatu. We latach 1944–1946 srogo tajla łymkowskij ludności (podowo śe, iże můgło to być 65–70% populacyje) bůto wyćepano do sowjeckij Ukrainy, a we 1947. kole 30–35 taut. Łymkůw wyśedlůno bůto w růmkach akcyje «Wisła» na zachodńe a půłnocne żymje Polski. Choća historyjo Łymkůw je bogato we tragiczne wydarzenia – już na poczůntku I śwjatowyj wojny mjały plac masowe hereszty a prześladowańa człůnkůw łymkowskij społeczności, moc ś nich zawarto bůto we kůncyntacyjnym lagrze Talerhof, kaj umjyrali abo traćyli zdrowje skirz przemocy a złych bytowych warunkůw – to gynau akcyjo «Wisła» je widzano za uosobliwje tragiczno w skutkach.

W růmkach tyj uoperacyje moc Łymkůw bůto wraźůnych do stworźonego po II śwjatowyj wojńe arbajtlagru we Jaworzńe, kaj czyńś ś nich bůta ubito abo umarta skirz fizycznych a psychicznych tortur, głodu i złych higjicznych warunkůw. Łymki, kej przetranszportowano jich bůto we cýnzkich warunkach na tmj. «uodzyskane żymje», znodli śe w ganc řyznanym kulturowym, społecznym a przyrodńiczym strzodowisku. Yno řykerzi ś nich poradźyli wrůcić do swojigo hajmatu.

Wyśedlyńa dokludźůfy do utraty dorobku cołkigo żywobyćo, żymje swoich uojcůw, lasůw, a tyż do połnego rozproszyńo Łymkůw, do serwańo jedności a relacyjůw wnůtrz grupy i do uosłabjyńo mjyndzypokolyńowego kulturowego przekazu. Nastympne pora dekadůw to bůt uokres formalnego «řyistńyńo» Łymkůw, kej byli narożańi na roztůmajte formy dyskryminacyje, w tym na przimusoowo kulturowo asymilacyjo. Władze PRL mjały jich za człůnkůw ukraińskij nacyje i řy uznawały jejich etnicznyj uodrybności. Dżepjyro w czasach systymowyj transformacyje kůńca 80. lot XX storoczno zaś pojawiajůta śe moźebność tworzyńo řyzoleźnych łymkowskich ferajnůw i uoficjalnych dźałańůw na rzecz zachowańo i rozwoju rdzynnyj kultury – we 1989. r. we Łyńnicy zarejestrowano bůto pjrszy po II śwjatowyj wojńe łymkowski ferajn, Стіваришынїя Лемків/Stowarzyszenie Łemków.

Podug Cynzusu ze 2011. r. kole 10 tauz. uobywatelůw Polski zadeklowało przinoleżność do łymkowskij myńszości. Łymki a jejich mołwa, kero rachuje śe jak schodńostowjańsko godka, sům chruńńone porůma prawnymi aktami, m.in. Zakůnym ze 6. styczńa 2005. r. uo norodowych i etnicznych myńszościach a regiůnalnyj godce, kery ofyn uznowo łymkůw za etniczno myńszość. Dżynki tym prawnym regulacyjům idże realizować moc zadańůw a projektůw, co majům na cylu uochrůna, uchowańy i rozwůj kulturowyj tůżsamości, takich jak bildůngowo, wydowńiczo dźałałność, spjyrańy twůrczości łymkowskich artistůw, uchowańy tůżsamości a tradycyje abo dokůmyntacyjo godki i kultury.

Uopisowane wyżyj historyczne wydarzyńa i jejich kůnsekwyncyje mjały srogi wplyw na żywotność łymkowskij godki: uogracńczyły jeji użyće a uostabyły mjyndzypokolyńowy przekoz, skirz czego ta godka je dźiśo klasifikowano jak zagroźůno. Bez uostatńe roki podyjmuje śe atoli moc dźałańůw dlo jeji uchowańo a rewitalizacyje. Łymkowsko godka je dźiśo uczůno we szkołach jak rodńo godka dlo łymkůw jak ekstra przedmjoj. We latach 2001–2017, cuzamyn ze literaturům, historyjům a kulturům łymkůw, bůła tyż wykładowo na Pedagogicznym Uńiweryyteće we Krakowje, na specjalności rusko filologijo ze ruśińsko-łymkowskům godkům. Bůły to jedźine tego typu filologiczne sztudyja uo myńszośćowym profilu, co rychtowały do roboty ze godkům a po łymkowsku. Pojstrzůd absolwyntůw tyj specjalności moc robi dźiśo za rechtorůw łymkowskij godki, podszukowaczůw godki, literatury, rdzynnyj kultury, przekłodoczůw abo redachtorůw łymkowskich publikacyjůw a medyjůw.

W růmkach wydowńiczyj dźałałności po łymkowsku pokazowały śe m.in. dwumjeśyncznik «Bjeśada» («Бесіда»), «Łymkowski Rocznik» («Лемківскій Річник»), naukowy cajtůng «Rocznik Ruskij Bursy» («Річник Руской Бурсы»), wydowane sům przekłady śwjatowyj literatury: «Mały princ» («Малий Принц») i «Berek Puchok» («Віні Пу») – publikacyje do bajtli, antologije, spůminkowe wydańa a publicystyczne teksty. We 2019. r. pokozoł śe dwutůmowy «Kůntekstualny dykcjůnorz łymkowskij godki» («Контекстуальний словник лемківського языка»). Ferajn «Rusko Bursa» we Gorlicach wydowo dwugodkowo seryjo «Biblijotyka Łymkowskij Klasiki» («Бібліотека Лемківської Клясики»), to je kanůn łymkowskij literatury we uoriginalnym zopiśe a we adaptacyji na spůłczesno łymkowsko godka. We 2018., w růmkach dźałańůw na rzecz uochrůny a průmocyje godki i kultury, «Rusko Bursa» wydała cuzamyn ze Cyntrům Zangażowanych Podszukowań nad Kulturowům Erbiznům na Wydźale «Artes Liberales» Warszawskiego Uńiweryytetu «Heft do nauki łymkowskij godki» («Робочий зошит до лемківського языка»), a we 2020. r., ze myślům uo nojmodyzych a tych, co zaczynajům nauka łymkowskij godki, «Uosprowki na kůżdo pora roku» («Приповідки на кождо пору рока»).

Spjyrańu kulturowyj tůżsamości łymkowskij myńszości a twůrczości jeji przedstawićelůw sużům tyż roztrůmajte kulturalne wydarzyńa, jak ntp. Łymkowsko Watra na Auslańdźe uogracńizowano we Michałowje, Trefy Trzech Pokolyń ze łymkowskům

Kulturům (Przymkům), Mjyndzynorodowe Bjenale Łymkowskij/Ruśińskij Kultury (Kryńica) abo Łymkowski Twůrczy Podzim (roztůmajće place na teryńe Łymkowyny). We Gładyszowje znojdje śe Łymkowsko Bildůngowo Zygroda, w keryj realizowane sům tymatyczne werksztele tradycyje a bildůngowe zajyrńca do bajtlůw a modżokůw. Uobecność łymkowskij godki we publicznyj sferze je ale mińimalno. Dżynka człůnkům Ferajnu Łymkowskij Modżeży «Czuha» we Polsce dżewjyrńc wśůw mo dwugodkowe (polsko-łymkowske) tabulki ze mjanami. Uod 2011. fůnguje radyjo LEM.fm, kere ymituje programy po łymkowsku, w tym na żywo. Z poczůntku bůło dostympne yno bez internet, terozki nadowo tyż na czynstotach 106,6 MHz ze Gorlic a 103,8 MHz ze Polkowic we Dolnym Ślůnsku; redakcyjo radyja kludzi tyż informacyjny portal pod adresym www.lem.fm. Człůnki łymkowskij społeczności, pojstrzůd ních tyż podszukowocze godki, kultury, historyje i literatury, uod poruch lot spůłpracujům ze uczůnymi ze Warszawskiego Uńiwersytetu, bjerům udźoł we roztůmajtych projektach, co majům na cylu m.in. rewitalizacyjo zagroźůnych godkůw, w tym łymkowskij.

Kaszuby

Macěj Bańdur

Kaszuby to je autochtůńiczno ludność, co zamjyszkujce poedńowe wybrzyże Bałtyckiego Morza. Tradycyjńy posugujům śe kaszubskům godkům («kaszebskij jãzėk»), co przinoleży do zachodńostowjańskij grupy godkůw. Kaszuby sům erbami uod Słowjanůw, co uośedli we Půmorzu kole VI st. n.e., do kerych we dalszych storoczach dokuplowały śe wele uosadńictwa m.in.: staropruskigo, saksůńskigo, fryzyjskigo, mjymjeckigo, a uod I połowy XX st. tyż polskigo.

Zaśedlůny uod Kaszubůw teryn bůł historyczńy pora razy wjynkszy, ańiżeli terozńy. Nyma ale leko wyznoczyć jego downo zachodńo grańica. Jeźli przijůńć strikte godkowe kryterija, po ũnfalu prasłowjańskij spůlnoty kaszubsko godka wykazowała wczesne innowacyje, spůlne ze połabskům godkům, używanům na teryńe teroźńich schodńich a půłnocnych Mjymcůw do I połowy XVIII storoczca. To gynau ś nům kaszubsko godka przejawjo nojbliźsze pokrewjyrństwo. Čynżko je ale wyznoczyć, jako gynau bůła grańica mjyndzy tymi godkami, a to skirz řyliczných pośwjadczyń we pi-sanych zdrzůdłach, jak tyż skirz płynnych grańic wnůtrz djalektalnego kůntinuum. Przijmuje śe – ze jakimśi marginesym feleru – iże kaszubsko godka śůngata uokolicůw Kołobrzega, Łobza a Půmorskigo Drawska. Ze terynami Zachodńigo Půmorza wjůnże śe tyż etnůńim Kaszuby, kery po pjyrzy roz bůł zanotowany we bulli Gregora IX ze 1237 r., půmorski princ Bogusław I je w nій titlowany «pryncym Kaszubůw». Państwotwůrcze procesy, co uobyjmowały Kaszuby we strzedńich wjekach, dokludźůły do sformowańo śe řyzoleźnych půmorskich kśynstw pod reskyrůnkym dwůch lokalnych dynastyjůw: Sobjesławicůw na Schodńim Půmorzu a Gryfítůw na Zachodńim. Schodńo-

půmorske Ksýnstwo przestało istnieć we 1294. r., kej umrzůł jego uostatni władca Mściwůj II, a Zachodńopůmorske Ksýnstwo stracůło śe z karty we 1637. r.

Půmorsko państwowość mjała srogi wpływ ńy yno na formowańy śe norodowyj narracyje kaszubskij inteligencyje pora storoczůw ńyskorzij, nale tyż na religijny landszaft Kaszubůw. To, iże zachodńopůmorske prince przijyny protestantyzm za państwowo religijo we 1534. r., dało pjrsze przekłady na kaszubsko godka religijnych tekstůw, skierowanych do protestanckich Kaszubůw ze słupskij a bytowsko-lymborskij żymje. W tyn sům czas po drugij strůńe granice, we Krůlewskich Prusach, wyjnszość Kaszubůw uostała katolikami. Religijo, jak śe uokozało, mjała srogi wpływ na formowańy śe tůżsamości, a yntlich tyż norodowyj śwjedůmości Kaszubůw, a to skirz tego, iże z czasym protestantyzm utůżsamjůno bůło ze «mjymjeckům wjarům», a katolicyzm – ze «polskům wjarům», beztůż dło mocki Kaszubůw gynau wyznańy, a ńy etńiczne pochodzyny abo godka, mjało nojwożńijszy wpływ na samoidentyfikacyjo. Utůżsamjyny katolicyzmu ze polskoścům zaważůło na formowańu śe norodowych postawůw i reakcyjůw na Kulturkampf we XIX st. a stworzůły podatny grůnt dło propolskich dźałacůw, agitatorůw i kapelůnkůw. Inakszyj sytuacyjo wyglůndała pojstrzůd protestanckich zachodńopůmorskich Kaszubůw. Etnograf Otto Knoop, co pochodzůł ze Słupska, pisoł we XIX st.: «My ze Zadńigo Půmorzo mjanujymy Kaszubami yno wańelickich mjyszkancůw słupskiego a lymborskigo krajsu ze słowjańskim pochodzynym. Katolickich Słowjanůw ze bytowskigo krajsu a Zachodńich Prusůw mjanujymy „Poloczki”, bo tak richtig to uńńi stracyli prawo mjanować śe Kaszubami. Z czasym tak śe spolszczyli, iże ńiczym śe ńy uodrůżńajům uod echt Polokůw»³.

Dżepjyro wczos Wjesny Norodůw panslawistyczne idyje popchły kaszubsko inteligencyjo, co śe wtynczos tworzůła, do poćepańo samoidentyfikacyje bez przyzmat wyznańo, nale do uoparcó defńicyje kaszubskij nacyje uo słowjańskość a godka. Twůrcům kaszubskij norodowyj idyje bůł dochtůr, pisorz i etnograf Floriń Cenůva (1817–1881), a kůntinuatorami jego myśli kaszubske dźałacze nastympnych pokolůńůw, m.in. Aleksander Majkowskij (1876–1938) abo we II RP Zrzeszińce (mjanowane tak uod cajtůngu «Zrzesz Kaszėbskō»), take jak Jńn Rńmpskij (1913–1969), Jńn Trepczik (1907–1989) abo Aleksander Labůda (1902–1981). Te uostatńe, czynsto ofyn krytyczne wobec polskiego reskryńku, we swojij publicystycznj dźałałności ńyroz trefjali śe ze cynzurům, kůnfiskatům jejich cajtůngůw, a nawet heresztami.

Wystůmpjyną uod Cenůvy bůły krytowane uod dźałacůw, co mjeli polůnocyntriczno uorjyntacyjo, w tym Hieronima Derdovskjigo (1852–1902), ze ńyskorszymi Zrzeszińcami polymizowali zaś Frąc Sądżickij (1882–1957) a twůrce skupjůne wele mjyndzywojnnego cajtůngu «Klėka». Skuli wytworzyńo śe pojstrzůd kaszubskij inteligencyje tajlůngu we kwestyjij norodowyj przinoleżności wytworzůły śe tyż dwje

³ O. Knopp, «Legends pomorskie» (Gdynia: Region, 2009), s. 12.

paralelne narracje uo tůżsamości a godce, kere za Kożyczkowskům⁴ idże smjanować jak kaszubocyntriczno a polůnocyntriczno. Bez cołki czas lokalno inteligencyjo muśała tyż kůnkurować uo wptywy na swůj lud ze mjymjeckim a polskim systymym bildůngu, ze katolickim duchowjyństwym, ńyroz napływowym, jak tyż polskům a mjymjeckům presům.

Po II śwjatowyj wojńe nowo politiczno realność postawjůła przed Kaszubami nowe wyzwania. Nacjůnalistyczno a uńiformistyczno lůńijo wladzůw PRL skłudzala Kaszubůw do polskij etnograficznij grupy ze swoim folklorym a rzeczům, nale bez prychylności kukala na důnżyńa do godkowij a kulturowij ymancypacyje. ńydufność władze do Kaszubůw dokludzůła do tego, iże dżepjyro we 1956. r. powstał pjyszy powjynny społeczno-kulturowy ferajn: Kaszubske Zrzeszyńy (Zrzeszenie Kaszubskie, ZK). Uodbůło śe to ale we ścisťj kouoperacyji ze wladzům a ńy bez udźału szpecjalnych suźbůw. Aktywno we ZK starszo gyneracyjo Zrzeszińcůw buła sukcesywny marginalizowano. We 1964. r. Kaszubske Zrzeszyńy skuplowało śe ze Koćewskim Zrzeszyńym a bůło tak utworzůno Kaszubsko-Půmorske Zrzeszyńy (Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie, ZKP), nojsrogszy społeczno-kulturowy ferajn, co do dźiśo fůnguje na Kaszubach a Půmorzu.

Wszechuobecno dyskryminacyjo kaszubskij godki we systymje bildůngu w czasach PRL przyczynůła śe do serwańo mjinzygyneracyjnego przekazu godki. Szanse na wkludzyny kaszubskij godki do szkoły pokazały śe yno po 1989. r. Juź we 1991. r. zaczynto bůło nauczać kaszubskij we szkole na Głodńicy, nale przetůmym pod tym wzglyndym bůł Zakůn ze 2005. r. uo norodowych i etńicznych myńszościach a regjůnalnyj godce, kery doł możebność financyrowańo kaszubskigo bildůngu ze budżetu państwa. Dźiśo wjyncyj jak 20 tauzynůw szkolorzůw na Kaszubach uczy śe kaszubskij godki jak cudzyj, a we dwůch priwatnych immersyjnych szkołach je uńna nauczano jak rodńo a używo śe jij do wykłodańo ńykerych inkszych przedmjotůw. Uod 2013. r. na Gdańskim Uńiwersyteće fůnguje kerůnek kaszubsko etnofilologijo. Choća je to yno licyncjacko sztudyjo, zůwizů przyczynů śe do formowańo nowyj gyneracyje kaszubskich rectorůw, nowińorzůw, robotńikůw insztitucyjůw kultury.

Te bildůngowe możebności půmogajům zdobyć godkowe kůmpetyncyje nowym użytownikům godki, co ńy wyńešli jij ze familijnego strzodowiska abo wyńešli we ńypońym stopńu. Bez uostatńe dekadyszo bůło dać pozůr na uożywjyny na wydowńicznym rynku – i jeźli idże uo literatura po kaszubsku, i uo kaszubsko- a půmorsko-znowczo literatura po polsku a mjymjecku. Rośńe tyż wjelość przekładůw śwjatowyj literatury na kaszubsko godka.

Ustrojowe przemjany dokludzůły tyż do uożywjyny kaszubocyntricznych strzodowisk, czego wyrazym bůło powstańy cajtůngůw «Hajmat» («Tatczėzna») a «Uodrodzyńy» («Òdroda»). We 2011. r. powstał ferajn Kaszėbskô Jednota, co chce uznańo Kaszubůw za etńiczno myńszość, a we sprawach tůżsamośćowij politiki stoi w uopo-

⁴ A. Kożyczkowska, «Kaszubszczyzna: Pedagogicznie o języku i tożsamości» (Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2019), s. 11.

zycyji do lŕnŕje forsztandu ZKP. Tym samym uobje narracyje uo tŕŕsamoŕci a godce, co ŕŕngajŕm XIX storoczno, durch ŕŕm ŕywe i uodbijajŕm ŕe we dŕiŕejszych postawach Kaszubŕw – ŕyjednoznacznych a roztŕmajtych.

Ślŕnzoki

Rafał Rzepka

Na pytańy, kim ŕŕm Ślŕnzoki, idŕe dać pora uodpowjedŕzi, zoleŕŕny uod tego, na co chcemy dać pozŕr. We nojwjyncyj ajnfachowym ujŕŕcu je to mjano mŕyszkankŕw a mŕyszaŕcŕw Ślŕnska – bez uokryŕlaŕo jejich norodowyj abo etnicznyj idyntyfikacyje. Jeŕli kuknemy na teroŕny adminiŕtracyjny tajlŕng (uoderwany uod realnych kulturowo-etnicznych uwarŕnkowaŕŕw, to je bez uwzglyndŕŕno historyje regjŕnŕw a terynu wystympowaŕo lokalnych kulturŕw), mŕgli bychmy tak smjanować wszyjskich mŕyszkaŕcŕw ŕlŕnskigo wojewŕdztwa, co czynsto mo plac we uogŕlnopolskich medjalnych przekazach. Jeŕli ale dŕmy pozŕr na historyjo ŕlŕnskij ŕymje a dymograficzne uwarŕnkowaŕa, co smŕjŕŕały ŕe bez wŕeki, uoboczmy, iŕe tako deŕŕŕicyjo ŕy stykŕne, bo pŕmijo kwestyjo samoidyntyfikacyje jednotki, tŕŕ tyŕ jej i indywidualny gyfil norodowyj/etnicznyj tŕŕsamoŕci. Skuli wjeluch naturalnych bogajstw a moŕebnoŕci lekigo znolyŕyŕo roboty Ślŕnsk zowdy przyćŕngŕł do ŕebje ludŕi ze coŕkij Ojropy. Czynste migracyje poćŕngały za sobŕm kulturowo roztŕmajtoŕc, przy czym elymynta napŕywowych kultur, z poczŕntku cudze dlo autochtŕnŕw, z czasym (skuli mechaŕizmŕw adaptacyje) stowały ŕe tajlŕm kulturowego landszaftu tyj ŕymje.

Rozwŕj mjast we Ślŕnsku dokludŕŕł do rozwoju handlu – przede wszyjskim wodŕm cestŕm. We XIV storoczno Wrocław, ŕlŕnsko stolica, dokuplowŕł do nojwjynkszego handlowego ferajnu we Ojropje – Hanzy. Prawno ŕyzoleŕnoŕc ŕlŕnskich kŕsynstw a przinoŕeŕnoŕc do federacyjnyj uŕŕije paŕstw Korŕny ŕw. Wacławowa powodowały, iŕe Ślŕnsk dlo mocy ludŕi bŕł atrakcyjnym placym do ŕyćŕo a rozwoju. Dalsze wŕeki a tragiczno dlo coŕkigo kŕntynyntu stoletŕno wojna ŕy zasŕperowały napŕywu imigrantŕw, yno na opy, srobŕŕyły go jeszcze gibszym.

Skuli rozwoju indystryje i ŕwjŕnzanych ŕ nim wyjynkszych dochodŕw Ślŕnsk wartko stoł ŕe hawynŕm dlo tych, co chćeli zbogaćŕ ŕe na handlu a indystryji, jak i dlo tych, co ajnfachowo szukali oboty. Imigracyji auslyndrŕw nie zawadŕŕy krwawe kŕnflika, take jak trŕi ŕlŕnske wojny abo austryjacko-prusko wojna uo dŕminacyjo nad Mjymjemkim Swjŕnzky. Swŕj plac, uokrŕm ŕŕmsadŕw uod Ślŕnzokŕw (Czechŕw, Mjymcŕw, Słowjokŕw, Polokŕw), znodli sam przedstawŕcele ŕydowskij spoćecznoŕci, migranty ze inkszych tajli Austro-Madŕarŕw a indystrjalne robotŕniki ze Wjelgij Brytaŕŕije. Inwestycyje kludŕŕyły sam tyŕ kapitalisty ze USA. Gynau ta poŕno roztŕmajtoŕci etniczno sztruktura i bogajstwo mockulturowoŕci dały grŕnt pod ŕyskorszo budowa norodowyj tŕŕsamoŕci Ślŕnzokŕw.

Trza sam ale dać pozůr na to, iże ta tůzsamość ńy bůła zbudowano yno dźynki borgům ze inkszych kultur. Tůzsamośćowo uodrymbność Ślůnzokůw formowała ęe juź we strzedńich wjekach skuli przinoleźności do Wjelgij Morawy a spůlnyj uorganizacyje społecznego żyćo ślůnskich pływjůnůw. Fragmynta uobruńnych umocńyń, zlokalizowanych na grańicach ślůnskich źymjůw, takich jak Ślůnske Wały we Dolnym Ślůnsku (ślůnsko-łůżycko grańica) abo Szlak Uorlich Gńozd (systym polskich warowńůw na polsko-ślůnskij grańicy) sům bezpostrzedńim bajszpilym spůlnotowego i ńyzoleźnego (uodrymbnego uod sůmśadůw) charakteru ślůnskich terynůw. ńyzoleźność ślůnskich kśynstw a swobodnych stanowych państw we Ślůnsku mo swoje potwyrdyźny we prawnych aktach z tamtego uokresu, kere idźe znůńś we ślůnskich, czeskich a polskich historycznych zdrůdłach.

ńykere ś ńich sům richtig uńikatowe we kůntekście uokresu, z kerego pochodźům (ntp. Źymsko Uordynacyjo Uopolsko-Raćiborskigo Kśynstwa, to je dokůmynt, co mo cechy i sztruktura modernyj kůnsztytucyje). Norodowo śwjedůmość (we spůłczesnym syńśe) zacźła rosńůńć, tak jak we inkszych nacyjach strzodkowjy Ojropy, wczos Wjesny Ludůw we XIX storoczcu: tak we Austriji, jak i we Prusach. Wtynczos tyź pojawjůły ęe pjysze głōsy uo muśe stworzyńo ferajnu abo insztitucyje, co bydźe mjāła na cyłu uochrůna kulturowyj erbizny Ślůnzokůw a prawa do samostanowjyńo i kultywowawńo uźywanyj godki (abo poruch godkůw). Po I śwjatowyj wojńe i przegranyj Mjymjekigo Cesarstwa we strzodowiskach ślůnskich norodowych dźałacźůw narodźůła ęe idyjo powołańo ńyzoleźnyj Gůrnoślůnskij Republiki, co zajyna by schůd Ślůnska, ze wyjnszům kulturowům a etniczńům roztůmajōśćům, ańiźeli jego zachodńo – dolno-ślůnsko – tajla. Te plany ale bůły zaprzepaszcźůne skuli ńyzoleźnych uod Ślůnzokůw decyzyjůw zwycynskich mocarstwůw Antanty. ńyskorsze wydarzyńa (gůrnoślůnsko důmowo wojna, co ja we Polsce mjanujům «trzećim ślůnskim aufsztyndym», II śwjatowo wojna, przikuplowawńy wyjnszości Ślůnska do Polski) pogrzebały realno szansa Ślůnzokůw na swoje państwo.

Dźiőo Ślůnzoki půmjyszkujům na teryńe Polskij Republiki, a tyź na půłnocy Czeskij Republiki. Podug cynzusu ze 2011. r. we Polsce mjyszko 847 taut. uobywatelůw, co deklarujům ślůnsko norodowość. Z tyj liczby 471. taut. deklaruje podwůjno norodowość (ślůnsko a inkszo), a 376 taut. uobrało yno ślůnsko norodowość. Po czeskij zajće deklaracyjůw ślůnskij norodowości we tym samym roku bůło 12 taut. Uokrům uńikalnyj tůzsamości Ślůnzoki majům swoja godka, co noleży do słowjańskij grupy, a dwa sztandardy jeji zopisu taćińskim alfabetym. Po ślůnsku rźůńdźi ludność po uobuch strůnach grańice. Podug polskigo cynzusu ze 2011. r. ślůnskij godki we důmowych kůntaktach uźywo 529 taut. uobywatelůw Polski, z czego 126 taut. uźywo yno jij. Werći ęe sam spůmńeć, iże po 1945. r., kej bezma cołki Ślůnsk znod ęe we grańicach PRL, uźyće ślůnskij godki bůło dugi czas zabruńůne we publicznyj pjestrzyńi. Ludźi, co godali po ślůnsku, polski państwowy aparat represjůnowoł. Tykało ęe to i bajtli we szkołach, i majoryntnych, co uźywali swojjj rodńij godki we fachmańskich i priwatnych kůntak-

tach. Te represyje fest uodbjůty ęe na ęwjedůmoęci Ślůnzoczkuůw a Ślůnzokůw a we znacznym stopjůn uograniczyůy mjyndzygyneracyjno transmisyjo godki. Wszechuobecnym zjawiskym bůta tyż rezygnacyjo ze nauczańo ślůnskij godki a posugowańo ęe ńm we kůntaktach z bajtlami, co mjało garentyrować jim lepszy sztart a szansa na lepszy bildůng.

Moc starszych ludzi do dżiőo na roztůmajte sposoby mańifestuje podęwjedůmy strach przed godańym po ślůnsku we publicznyj pjestrzůni, na co sům – jak ślůnski aktywista – ńyroz můg żech dać pozůr przy trefach ę ńimi. Barzo czynsto idże usłyszeć starszych ludzi przełazić na ślůnsko godka yno wtynczos, kej godo ęe dů ńich gynau po ślůnsku. Roz za czas uodbywo ęe to dżepjyro po poruch pedżanych po ślůnsku kwestyjach. Tyko ęe to przede wszyjskim ludzi, co mjyszkajům we srogich mjejskich uostrzodkach; we myńszych mjasteczkach a wśach we mjyndzyludzkich kůntaktach ślůnsko godka słyszeć idże czyńścij.

Skuli ůnfalu kůmuńistycznego systymu, a dalij ustrojowyj transformacyje we Polsce, ślůnsko godka dostała srogszo pjestrzůń do rozwoju. Cuzamyn ze swobodům zrzeszańo ęe bůty stworżůne pjrsze ferajny, co postulowały uochrůna ślůnskij tůżsamości a ańimacyjo lokalnyj kultury i godki. Zůwizů ale sytuacyjo ślůnskij godki a tůżsamości we polskim prawje ńyma unormowano. Strzodowiska ślůnskich aktywistůw już moc lot zabjygajům uo prawne uznańy ślůnskij godki a tůżsamości w ńmkach polskiego prawodawstwa. Bez uostatńo dekada pora razůw podjynto bůto we Syjmje průba dopisańo ślůnskij godki do wykazu regjůnalnych godkůw bez poselske projekty smjany Zakůnu uo narodowych i etńicznych myńszośćach a regjůnalnyj godce; we 2014. r. dżynki inicyjatywje ślůnskich strzodowisk sebrano bůto wyjncyj jak 140 tauz. ůnterszriftůw pod uobywatelskim projektem zakůnu, co dopisowoł by Ślůnzokůw jak etńiczno myńszość. Żodyn z tych projektůw ńy przeszoł atoli cońkigo legislacyjnego procesu, w tyj kwestyji polske władze uod 1989. r. ze pońnům kůnsekwyncyjům uodkazujům Ślůnzokům we elymyntarnych prawach we sferze uochrůny kultury a godki.

Dżiőo ślůnsko kultura rozwijo ęe przede wszyjskim we gůrnoślůnskij tajli Ślůnska. We Dolnym Ślůnsku – skirz nastympstwůw II ęwjatowyj wojny a masowych przeędlyń – ganc důminuje polsko kultura. Teroźne myślyńy Ślůnzokůw uo Ślůnsku zawjyro w ęebje elymynta pamjyńci uo downym etoęe żyćo Ślůnzokůw, skupjůnym wele důmu a roboty (nojczyńścij we ęynżkij industryji), cuzamyn ze průbům uodpowjedźi na spůłczesne problemy żyćo mjyszkarcůw Ślůnska, take jak problemy czystego luftu abo smjana podyńśco do roboty i samego ekůnůmicznego modelu ślůnskij żymje, potajlowanyj polskimi adminiistracyjnymi granicami a ojroregjůnami. Choća kůmuńizm uodcis pjyntno na ślůnskij kulturze, mode Ślůnzoki durch průbujům przywrůcić pamjyńć uo downym, mockulturowym Ślůnsku, a przy tym dostosować jego kultura do wyzwañ XXI storoczno i epoki modernych technologiiůw. Bajszpilym może być rozwój tymatycznych kanałůw, co popularizujům Ślůnsk bez social media (take jak YouTube) abo przekłady klasycznych utworůw ęwjatowyj literatury we cyfrowym formaće (e-kśůńki po